

צנזורה צבאית וצנזורה עצמית בוויכוח על קו בר-לב בעיתונות העברית 1968–1973

חיים פרנקל והלל נוסק

(1981); על סגירתו של על המשמר ביולי 1948 לאחר שפרסם את שמותיהם ואת תמונותיהם של מפקד הפלמ"ח, יגאל אלון, ושל מפקד חזית הדרום, שמעון אבידן (נגבי, 1995); ועל ביטול האמנתו של כתב צבאי, נתן דונביץ', בידי הרמטכ"ל ידן, לאחר שזה כתב על ניצול חיילי צה"ל לעבודה בגידול ירקות (שיף, 1996, עמ' 487). ואולם, ביקורת זו לא עסקה בתפקודה של העיתונות העברית בטיפול בסוגיות צבאיות וביטחוניות בשנים שבין מלחמת ששת הימים למלחמת יום הכיפורים. אחת הסוגיות המעניינות והחשובות באותן שנים הייתה הוויכוח במטה הכללי של צה"ל על שיטת ההגנה שעל צה"ל לנקוט בסיני אחרי מלחמת ששת הימים, ועל נחיצותו של קו בר לב.

השליטה בסיני החל ביוני 1967 הביאה את צה"ל לפעול להגנת מערבו של חצי האי מפני מחטף, ניסיון צליחה מצרי או פגיעה בחיילי צה"ל על הגדה המזרחית של התעלה. צורך זה נעשה דחוף כבר ב־8 בספטמבר 1968, לאחר שסיימו המצרים את בניית קו המוצבים שלהם ממערב לתעלה ופתחו בהרעשה ארטילרית, שכתוצאה ממנה נהרגו עשרה מחיילי צה"ל. כך החלה מלחמת ההתשה, שהייתה תוצאה של הכרזתו של נאצר ביולי אותה שנה כי מצרים עוברת משלב שיקום הצבא אחרי תבוסת 1967 לשלב של הרתעה באמצעות הגנה אקטיבית (אשר, 2003, עמ' 65). ב־26 באוקטובר הרגו חיילים מצרים ממארב 15 חיילי צה"ל נוספים (ברייסוף, 2001, עמ' 42). בתגובה פגע צה"ל ביעדים בעומק מצרים, והנשיא נאצר, שהושפע גם מפשיטת צה"ל על נמל התעופה בביירות בדצמבר 1968, הורה על מיתון הפעולות הצבאיות (גיא, 1998). ההפוגה היחסית אפשרה לצה"ל לבנות את קו ההגנה המבוצר לאורך התעלה.

מבצע "מעוז" החל ב־2 בנובמבר 1968, עוד לפני שהתנהל במטכ"ל דיון בשיתוף ההגנה בסיני. רק ב־21 בנובמבר התקיים בפורום מטכ"ל מלא דיון שנושא: "גבולנו הגובל עם גבול מצרים" (נדל, 2006, עמ' 155), ובסופו סיכם הרמטכ"ל בר-לב כי יש להיערך בהגנה קשיחה בתעלה.

בדצמבר 1968 – תוך כדי בניית המעוזים, סלילת הדרכים אליהם, הגבהת סוללת העפר שלאורך התעלה ובניית רמפות לטנקים – החל השלב הראשון בוויכוח במטה הכללי בין שתי תפיסות על צורת

מלחמת יום הכיפורים שפרצה ב־6 באוקטובר 1973 נפלה על הציבור הישראלי כרעם ביום בהיר. 2,687 הרוגים ותנועת מחאה שדרשה את התפטרותה של ההנהגה הפוליטית ציינו את סיומה של המלחמה הקשה והכואבת ביותר מאז מלחמת העצמאות, בה הוטל ספק בהמשך קיומו של "הבית השלישי". עושר הספרים, המאמרים והחיבורים האקדמיים העוסקים ביחסים שבין התקשורת למוסד הפוליטי בין מלחמת ששת הימים למלחמת יום הכיפורים, מרשים. עיתונאים כמשה ז"ק (שטרסמן, 1974, עמ' 111), דני בלוך (שם), שמשון עופר (עופר, 1976, עמ' 141) וזאב שיף (1974) היכו על חטא כי העיתונות העברית לא התריעה בתקופה שלפני המלחמה על בעיות בימ"חים (יחידות מחסני החירום של צה"ל) בגלל דאגתה למורל הלאומי, ונכנעה לצנזורה הצבאית שמנעה פרסום ליקויים, תוך התייחסות לביטחון כפרה קדושה (שטרסמן, 1974, עמ' 111). שלמה אבינרי טען כי אופיו של מוסד התקשורת בישראל באותן שנים לא תאם מדינה דמוקרטית (שם, עמ' 113). יורם פרי הצביע על פולחן הגנרלים (Peri, 1998, p. 221) שפגע בתפקודה של העיתונות, וגד ברזילי טען כי תפקודה הלקוי של העיתונות העברית היה צפוי למי שניתח את דפוס פעילותה בתקופת מלחמת ההתשה (ברזילי, 1992). דן כספי ויחיאל לימור (1998, עמ' 241) ניתחו את תוצאת התהליך שתיארו החוקרים לעיל כאשליה בדבר כוחה של ישראל שנוצרה בדיאלוג בין הכתבים הצבאיים ובין מערכת הביטחון, ואשר התפשטה בציבור הרחב בעזרת אמצעי התקשורת תוך הישענות בעיקר על מקורות צבאיים לשם קבלת מידע מטופלל (גורן, 1975, עמ' 243–244).

הביקורת הנרחבת האיצה ביקורת בדיעבד, שנכתבה אחרי מלחמת יום הכיפורים, על יחסי תקשורת וצבא בישראל מקום המדינה ועד 1967. יחסים אלה התאפיינו בהתגייסות העיתונות לטובת מדיניות המוסד הפוליטי בנושאים ביטחוניים ובכניעה לתכתיביו בנושאים אלה. בעיתונות נכתב על גיוסם של הכתבים הצבאיים אחרי קום המדינה לצה"ל וכפיפותם לאיש הש"י (שיף, 1996); על ההתגייסות מרצון של העיתונות להצדקת פעולת קיביה ב־1953 (מוריס, 1996); על סגירתם של העיתונות דבר והבוקר בידי הצנזור הצבאי הראשי בנובמבר 1948 לאחר שהזכירו את שמות החטיבות "הנגב" ו"גבעתי" (בר און,

כי יש בנושא דעות שונות והתירה לפרט מהן (ראיון עם הצנזורית הצבאית הראשית, תא"ל סימה וענקנין-גיל).

תרומתו הייחודית של המחקר

המחקר המוצג במאמר זה מוסיף על הספרות העשירה הקיימת מבחינה תאורטית ואמפירית.² מחקרים שנערכו בארץ ובעולם לא עסקו בתפקוד התקשורת בשגרה ולאורך זמן, אלא בשעת חירום ולתקופה קצרה בלבד – מלחמות בעצימות גבוהה, מלחמות בעצימות נמוכה ופיגועי טרור – עת התקשורת מתקשה לפעול בצורה מקצועית. הסיבות החשובות לכך הן: שייכות לאומית של עיתונאים ושל עורכים הגוברת על קריטריונים מקצועיים, כפי שקרה בתחילת המאה העשרים ואחת בארצות הברית, בבריטניה ובישראל בסיקור פיגועי טרור (נוסק, 2003), ורגש פטריוטיות המקנן בכל אדם, גם בעיתונאי, לאור המתקפה על הציבור שעמו הוא נמנה, כפי שקרה בבריטניה במלחמת פוקלנד (Glasgow University Media Group, 1985), בישראל במלחמת לבנון השנייה (וימן, 2006), במדינות אירופה בזמן מתקפת נאט"ו בקוסובו (Wolfgram, 2008), ובארצות הברית אחרי פיגועי 11 בספטמבר (McChesney, 2002; Entman, 2003; Mayer, 2008). התוצאה של תהליך זה היא מסגור (framing) עוין ליריב, כפי שקרה במלחמות עיראק הראשונה והשנייה (Katz, 1992), שבא על חשבון מתיחת ביקורת על המוסד הפוליטי. לכל אלה יש להוסיף חוסר נגישות לשטח שבו מתנהל העימות בשל הסכנה האורבת לעיתונאים ועל כן הסתמכות על הצבא כתוצאה משיטת ההטמעה/הטבעה (embedding), כמו שקרה לעיתונאים בשתי המלחמות בעיראק.

ייחודו של המחקר בכך שהוא נערך בתקופה שרובה הגדול שגרה. 58 חודשים שבהם העיתונאים היו משוחררים מחלק נכבד מהמגבלות המלוות אותם בשעת חירום, כפי שתוארו לעיל. המחקר בוחן את הקשר בין התפקוד של העיתונות העברית בשנים שלפני מלחמת יום הכיפורים ובין תחושת יראה וכבוד של העיתונות לעומדים בצמרת צה"ל ומערכת הביטחון. בנושא זה נכתב רבות אך הוא לא נחקר אמפירית בישראל או בעולם. פרי (Peri, 1998), כספי ולימור (1998) וגורן (1975), המתארים את מערכות היחסים בין מערכת הביטחון ובין העיתונות באותן שנים, התבססו על ניתוח אירועים, אך לא על ניתוח תוכן שיטתי ומלא של הסיקור התקשורתי בתקופה הנדונה. המחקר המוצג כאן בא להוסיף ממד חסר זה לדיון בנושא, בצורה שיש בה כדי להאיר את העבר אך גם להוסיף להבנת היחסים בין המוסדות בהווה.

המסגרת התאורטית למחקר

התאוריה הנורמטיבית מניחה כי קיים ניגוד אינטרסים מהותי בין המוסד הפוליטי למוסד התקשורת במשטר דמוקרטי (Abramson, 1990) היוצר יחסי יריבות (adversarial relationship) ביניהם, שיעדם פיקוח על פעולות השלטון (Cook, 1998; McQuail, 2010). תנאי הכרחי לכך הוא שמירה על חופש הביטוי והעיתונות באמצעות תחרות בין השקפות שונות שהתקשורת היא זירה להצגתן החופשית גם אם היא כוללת "דעות חורגות, אשר הרוב סולד מהן" (סגל, 1996, עמ' 15), ואפילו במקרה של גילוי סודות מדינה (Carey, 2002). כל זאת מתוך נכונות בסיסית לכפור בגרסה הרשמית (Abramson, 1990) במיוחד בנושאי ביטחון, הנתפסים על ידי מוסד התקשורת כבבואה לאוטונומיה שלו, ולכן משמשים אבן בוחן לתביעת העיתונאים לעצמאות פעולה

ההיערכות של צה"ל על גדות התעלה. הוויכוח החל בשיבה בפורום מטכ"ל/אג"מ/מבצעים ב-19 בדצמבר, שבה הציג האלוף אברהם אדן ("ברן") את מערך ההגנה בסיני שתכנן, ונמשך ב-26 בדצמבר בדיון נוסף באותו נושא ובאותו פורום.

בראש הקבוצה הראשונה בוויכוח עמד הרמטכ"ל דאז, חיים בר-לב, ועמו האלופים ישעיהו גביש ואברהם אדן. השלושה, שתמכו בבניית קו הביצורים, סברו כי המעוזים המתוכננים על גדות התעלה ישלטו בה בתצפית ובאש, בעוד רוחבה של התעלה יהווה שטח הריגה. בראש הקבוצה השנייה עמדו האלופים ישראל טל ואריאל שרון, אז ראש מה"ד. טל, שהגדיר את עצמו "האויב מס' 1 – הכי מושבע – של קו בר-לב" (ראיון עם טל) טען שאין בקו הגנה קבוע מענה למתקפה מצרית וכי הקו ירתק בעת מבחן כוחות גדולים למוצבים שעל קו המים, שלא יהיה בהם כדי לבלום התקפה, בעיקר בשל המרחק הניכר ביניהם. הוא הציג, לחלופין, עקרונות ל"שליטה מרחוק" על קו המים באמצעות כוחות תצפית ואתרעה ויחידות משורינות שיבצעו פטרוילים שיהירו מפני היערכות מצרית להתקפה (בן-פורת ואח', 1974, עמ' 102). ראש אג"מ, האלוף יצחק חופי, טען במהלך הוויכוח כי תכניתו של אדן "אבסורדית" וכי התעלה היא המכשול הטוב ביותר לפני המצרים, ועליה יש לשלוט מרחוק. הוא הוסיף כי פרויקט ההתבצרות המתוכנן גדול על מדינת ישראל (גיא, 1998, עמ' 176).

בר-לב היה איתן בדעתו לגבי הגנה על קו התעלה. היה זה בניגוד למסורת ההתקפית של צה"ל ובניגוד לעקרונות "ההגנה הניידת" שהציעו שרון וטל. ברקע ההחלטה עמדה הוראת הממשלה לצה"ל להחזיק בקו המים, שאותה היה אפשר לבצע, לדעת הרמטכ"ל, רק באמצעות ההגנה הסטטית (Luttwak & Horowitz, 1975). בניית קו הביצורים הייתה על כן את הכף במטה הכללי לטובת עקרון ההגנה (Kober, 2009). ביולי 1970 החל השלב השני בוויכוח, לאחר שהרמטכ"ל בר-לב יזם דיונים מחודשים על ההיערכות בסיני. למורת רוחם של שרון וטל הוחלט על המשך השליטה בקו המים, תוך ביצור המעוזים והקמת התעוזים. האלוף טל, שפרש בנובמבר 1970 מצה"ל ועבר למשרד הביטחון כדי לפתח את טנק המרכבה, ביקש למסור לבר-לב ערב פרישתו תזכיר המפרט את השגותיו על הקו, אך סירב לדרישת הרמטכ"ל כי שר הביטחון לא ידע על המכתב. הרמטכ"ל סירב לקבל את המסמך. אלוף פיקוד הדרום, אריאל שרון, מראשי "האסכולה הניידת", שהבין לאן נושבת הרוח, תבע כבר בינואר 1972 מהרמטכ"ל הנכנס, דוד אלעזר, את סגירתם של 12 או 13 מעוזים (ברטוב, 1978, עמ' 199). לאחר שני סיורים של הרמטכ"ל הטרי בקו התעלה – בפסח ובל"ג בעומר אותה שנה – ולאחר דיון במאי 1972 על קונצפציית ההגנה בסיני בראשות הרמטכ"ל והאלופים טל, שרון ואדן, נשא לחצו של שרון פרי וביולי אושרה סגירתם של חמישה מעוזים. בראשית אוקטובר אישר אלעזר סגירה של עוד שלושה מעוזים. לאחר לחץ נוסף של שרון קיבל אלעזר בינואר 1973 החלטה לסגור שלושה מעוזים נוספים וצמצם את נוכחות החיילים בשלושה מעוזים אחרים. בספטמבר ביקש אלוף פיקוד הדרום הטרי, שמואל גונן, "להחיות מעוזים" (ברטוב, 1978, עמ' 201), אך המלחמה הקדימה את הוצאת יוזמתו לפועל.¹

לאורך רוב התקופה הנדונה הוטלה צנזורה על חלק מפרטי הוויכוח. לפני אוגוסט 1970 אסרה הצנזורה הצבאית על פרסום הוויכוח במטכ"ל על שיטת ההגנה בסיני, לרבות גילוי זהות הנצים, אך התירה לפרסם

(צדוק, 1997), שלא יושמה. מצב זה דומה למצב בבריטניה, הנשענת אף היא על תקדימים משפטיים להגנה על חופש הביטוי והעיתונות (Hallin & Mancini, 2004, p. 230; Nossek & Limor, 2011). שונה המצב בארצות הברית, שם חופש הביטוי והעיתונות מעוגן בחוקה, ובצרפת שם חופש הביטוי מעוגן בסעיף 11 של הצהרת זכויות האדם והאזרח של המהפכה הצרפתית (נגבי, 2011, עמ' 13). נוסף על כך קיימת בישראל צנזורה צבאית לפני פרסום שלא קיימת באף מדינה דמוקרטית אחרת בעולם (נוסק ולימור, 2002), המעוגנת בסעיפים בתקנות ההגנה שעת חירום, שהמחוקק הישראלי ירש מהשלטון הבריטי ואשר אף גורם לא המליץ על ביטולן לפני ועדת שריד שדנה בנושא ב-1990 (נגבי, 1995) או לפני ועדת נגבי שנתיים לאחר מכן (נגבי, 2011). כמו כן קיימת ועדת העורכים – החתומה מול שר הביטחון על הסכם הצנזורה, העוקף את סעיפי הצנזורה בתקנות ההגנה לשעת חירום (נוסק ולימור, 2002), אשר מבקריו סבורים כי הוא בבחינת שיתוף פעולה פסול בין התקשורת למוסד הפוליטי וכי הוא יוצר קשר שתיקה בנושאים הראויים לפרסום (גורן, 1971; ברזילי, 1996; פלדמן, 1995). יש מבקרים הרואים בהסכם הצנזורה, שנחתם לראשונה ב-1949 – ואשר עודכן מאז פעמים מספר – הפליה פסולה בין העיתונות הציונית לעיתונות הערבית (סגל, 1996). כן מטריד קיומן של פקודת הראינוע לצנזורה של סרטים ושל פקודת העיתונות המנדטורית המחייבת רישוי של

(Deuze, 2005). תכלית התהליך היא שמירה על ציבור מיוזע המנטר (monitor) את נבחריו (Carpini & Keeter, 1996; Holbert, 2005) במרחב הציבורי (Habermas, 1992). הוא עושה זאת באמצעות "שוק חופשי של רעיונות" שהעיתונאי הוא הנושא שלהם (Christians et al., 2009), מתוך הערך של שירות לציבור (Deuze, 2005) בדרך למימוש דמוקרטיה השתתפותית (Gans, 1998) ששיאה בהחלפת השלטון (McChesney, 2002).

בעוד הגישה הנורמטיבית עוסקת ברצוי ביחסים בין שני המוסדות, הגישה הביקורתית והגישה המבנית תפקודית עוסקות במצוי, דהיינו בעיוותים בתהליך העבודה העיתונאית, העומדת בחזית מוסד התקשורת, שכל גישה רואה את הסיבות להם בצורה אחרת. הגישה הביקורתית עיקרה יחס חשדני למוסד הפוליטי שהתקשורת פועלת בשירותו כ"משרת נאמן" (Wolfsfeld, 1997, p. 69) בתהליך שתואר במודל "המפל" (Entman, 2004) ובמודל ה-index (Bennet, 1990, 1996). גישה זו מדגישה את חולשתה של העיתונות ביכולת לעצב את דעת הקהל (Entman, 2003, p. 422). החל בעבודה שהעיתונאים עצמם נמנים עם האליטות ומתקשים, על כן, לבקרן (Gitlin, 1980), דרך המונופול שיש למוסד הפוליטי על המידע הביטחוני שבו הוא מטפל (פרי, 2008) ועד מניעים פטריטיים של עיתונאים בעת משבר ביטחוני, הדוחים שיקולים מקצועיים (Waisbord, 2002; נוסק, 2003). בד בבד מאמצת גישה זו את ההסבר הפוליטי-כלכלי לכישלון העיתונות. ההסבר הוא השתייכותם של ארגוני התקשורת לתאגידים שכוונתם רווח, המורידים את כמות החדשות, את איכותן ואת פרשנותן משיקולים כספיים, וממירים את הביקורת על המוסד הפוליטי בחדשות "צהובות" ורווחיות (Hallin, 1994) ההופכות את האזרח (citizen) לצרכן (consumer) (Baker, 1994).

לעומת זאת, הגישה המבנית-תפקודית (Lasswell, 1927, 1948; Wright, 1960; Lazarsfeld & McQuail, 1989; Merton, 1961) טוענת כי נורמות מקצועיות מכתיבות את העבודה העיתונאית, ואם אווירה פוליטית, תרבותית וכלכלית מכשילה את העיתונות בעבודתה, הסיבה לכך היא אילוצים שונים, כגון עלויות ההפקה והייצור ומגבלות ארגוניות וטכנולוגיות, ללא זדון (Nossek, 2010) מצדו של העיתון או העיתונאי. בבסיס הגישה הזאת נמצאים האילוצים הפנימיים והחיצוניים בעבודה העיתונאית וסדרי העדיפויות של עיתונאים ועורכים הפועלים בארגון התקשורת. עיתונאים אלה מייחסים תכונות (factors) לסיפור העיתונאי, מעניקים להן ערכיות (values) ומחליטים על ערכן (worthiness) לארגון (Ostgaard, 1965; Ruge, 1970; Eilders, 2006; Galtung & Kepplinger & Ehmig, 2006). הארגון פועל כמו כל ארגון העוסק בהפיכת החירום לשגרה ומסווג את התכנים לחדשות "קשות" ו"רכות" (Tuchman, 1973) או "איזה סיפור", כקוד לגיוס כללי של המערכת העיתונאית לטיפול באירוע יוצא דופן (Berkowitz, 2000).

מבט אמפירי על חופש הביטוי והעיתונות בישראל – חיזוקים ומגבלות

מחקרים שבחנו את הקשר בפועל בין המוסד הפוליטי למוסד התקשורת בישראל קובעים כי העיתונות לא עומדת בנורמה המצופה ממנה ביחסיה עם המוסד הפוליטי על פי התאוריה הנורמטיבית. אין בישראל עיגון של חופש הביטוי והעיתונות בחוק, למרות המלצה לעגן חופש זה בחוק יסוד

ומושאיו ראוי היה שיעסקו בדעות השונות בסוגיית הגנת סיני, אך הם לא עשו כן. את הסיבות לכך יהיה על המחקר להסביר. סך הכול נאספו 46 טקסטים בעיתונים הנחקרים, ועוד שני מאמרים; בעיתון האמריקני ניו רייפבליק ובבעיתון העולם הזה.

הקטגוריות לניתוח, המוצגות בטבלה, נקבעו על שני גורמים: הוראת הצנזורה, שהתירה כאמור דיווח על דעות שונות בנוגע להגנת סיני אך אסרה לפרסם את דבר קיומו של ויכוח ואת שמות המתווכחים והניתוח ההיסטורי שעסק בעמדות השונות בשאלת ההגנה על סיני. בהתחשב בגורמים אלה הוגדרו שש קטגוריות שעסקו בסיקור מפורש או מרומז של העמדות השונות בכל סוגיה שנבדקה, ובקביעה מהי העמדה של הכותב ביחס לפלוגתא בסוגיה. בחרנו, כפי שנראה בטבלה, להפריד את העיסוק העיתונאי בקו בר-לב לשלוש תקופות.

תקופה א': מדצמבר 1968 (תחילת הוויכוח על קו הביצורים בסיני, כפי שעולה מהספרות שנכתבה בנושא) עד יום פרסום מאמרו של ג'וזף אלסופ בעיתון האמריקני ניו רייפבליק (שעסק לראשונה בוויכוח במטה הכללי של צה"ל ואמור היה לשנות גם את התייחסות העיתונות העברית לנושא) באוקטובר 1970.

תקופה ב': מיום פרסום מאמרו של אלסופ ועד יום פרסום מאמרו של אורי אבנרי בעיתון העולם הזה בינואר 1972 (שהיה המאמר הראשון העצמאי של עיתונאי ישראלי בנושא, שאושר בידי הצנזורה ואמור היה לפתוח את סיקור הוויכוח במטה הכללי בנושא הגנת סיני).

תקופה ג': מיום פרסום מאמרו של אבנרי עד פרוץ מלחמת יום הכיפורים (אז הפך הוויכוח ללא רלוונטי, למעשה).

ביקשנו להסביר את הממצאים העולים מהמחקר באמצעות ראיונות עומק עם הכתבים הצבאיים בשלושת העיתונים הנחקרים – אלי לנדאו, זאב שיף, אורי דן ואיתן הכר – ועם עיתונאי ועורך העולם הזה, אורי אבנרי.

השערת המחקר, הנובעת ישירות מהמתואר לעיל, היא כי העיתונות בישראל פעלה בסיקור הוויכוח במטה הכללי של צה"ל על נחיצותו של קו בר-לב תוך הפעלת צנזורה עצמית, דבר שבא לביטוי בהשתקה מכוונת של הדעות האלטרנטיביות להשקפה הרשמית של בכירי המטה הכללי בסוגיה, ובראשם שר הביטחון דייזן והרמטכ"ל בר-לב, שזכו ליוקרה בלתי רגילה בקרב הכתבים הצבאיים בכל העיתונים, בעיקר כתוצאה מהניצחון המזהיר במלחמת ששת הימים. על כן לא עסקה העיתונות בביקורת על צה"ל שעלולה הייתה לחשוף חילוקי דעות בתוכו.

ממצאים

כפי שאפשר לראות בטבלה, זכה קו בר-לב להתייחסות נרחבת בכל שלוש התקופות הנחקרות.

בתקופה א' פורסמו בנושא 22 ידיעות, כתבות ומאמרים. ואולם, 16 מהם לא הזכירו את הדעות שונות בשאלות של הגנת סיני ונחיצותו של קו בר-לב, דבר שהצנזורה התירה לפרסם. ידיעות, כתבות ומאמרים אלה עסקו בחיי היום-יום במעוזים, בהקמת מפקדה עליונה לכל כוחות השריון בסיני, בתרגיל מצרי בתעלת סואץ, בבעיית הצלפים המצרים שפגעו בחיילי צה"ל בגדה המזרחית, בתגבור כוחות השריון לשם תרגילים על-עוצבתיים בסיני, בלימוד של צה"ל את סוגיית טנקי העתיד, במדיניות הביטחון הישראלית מול מצרים וירדן, ביעדיה של מצרים במלחמת ההתשה וביחסם של המצרים לבנייה בתעלה (סופר

ארגוני תקשורת מודפסים על פי קריטריונים שאימץ המוסד הפוליטי בישראל מתקופת המנדט הבריטי, ואשר ההמלצות לביטולה (צדוק, 1997) לא יושמו עד היום.

מנגד קיימות תופעות מעודדות. כאלה הן הסעד שמעניקה המערכת המשפטית, ובראשה בג"צ, לחופש העיתונות, תוך התערבות בשיקול דעתם של שר הפנים והצנזור הצבאי הראשי, כמו בפסק דין "קול העם" (בג"צ 75/53) או בפסק דין "שניצר" (בג"צ 680/88), וכן מתן אפשרות לארגוני התקשורת החתומים על הסכם הצנזורה לעתור לבג"צ, אם החלטת הצנזורה שלא לפרסם חומר שהגישו לה לאישור מוקדם אינה מספקת אותם, וזאת על פי התיקונים בהסכם הצנזורה מ-1996 (נוסק ולימור, 2002). "שני חלקיה של התמונה – עיתונות נמרצת ופעלתנית, הזוכה להגנת בתי המשפט, ועיתונות הכפופה להגבלות, לצנזורה ולעיתים אף לעונשים – הם חלק בלתי נפרד מן המציאות הישראלית" (להב, 1996, עמ' 453).

המחקרים מצאו נקודת חולשה נוספת ומהותית ביכולתה של התקשורת הישראלית לתפקד בצורה חסרת פניות למוסד הפוליטי: הפרטת העיתונות הכללית והכלכלית, כינון הטלוויזיה המסחרית והיעלמות העיתונות המפלגתית (Gilboa, 2008) הביאו לשליטת "ברוני תקשורת" (כספי ולימור, 1992, עמ' 257) בתכנים, שלוותה במסחור, בריכוזיות (נגבי, 1995), בבעלות צולבת ובעלות משולבת (לימור ונוסק, 2002) על ארגוני תקשורת. חוקרים הביעו חשש כי ארגוני תקשורת אלה ישמשו בידי בעליהם לפגיעה בעסקים של תאגידים מתחרים ואפילו לויתור יזום על תחקירים עיתונאיים הפוגעים במפרסמים גדולים (אזרחי, גושן ולשם, 2003). חשש זה גבר לאחר שהמלצות של ועדות שמונו בידי הממשלה לדון במניעת הריכוזיות והבעלות הצולבת (צדוק, 1997) או בחיזוק התקשורת הציבורית כמשקל נגד לתקשורת המסחרית (צוקרמן, 1997) לא יושמו עד היום.

מתודולוגיה

המחקר כולל ניתוח תוכן כמותני ואיכותני של טקסטים עיתונאיים; כל מה שנדפס בעיתונים הארץ, ידיעות אחרונות ומעריב בין דצמבר 1968 (מועד תחילתו של הוויכוח במטכ"ל) ובין אוקטובר 1973 (פרוץ מלחמת יום הכיפורים) בנושא קו בר-לב בעמודי החדשות, במאמרי פרשנות, במאמרים פובליציסטיים ובכתבות מגזין. עוד עוסק מחקר זה בתפקודה של העיתונות המסחרית הפרטית אשר בתקופה הנחקרת הייתה המקור המשמעותי היחיד לדיון ציבורי. שאר ארגוני התקשורת בתחום העיתונות המודפסת היו בבעלות מפלגתית. ארגוני התקשורת האלקטרוניים כקול ישראל, הטלוויזיה הישראלית וגלי צה"ל, היו מבוקרים, נוסף על הצנזורה הצבאית, גם בידי דובר צה"ל. על כן מחויבותם של כל אלה לדיון ציבורי בלתי תלוי בנושאים ביטחוניים הייתה מוגבלת.

החיפוש אחר ידיעות חדשותיות, מאמרים וכתבות נערך תוך שימוש במילות מפתח ובמושגי מפתח שנדלו מניתוח הוויכוח על קו בר-לב. עמם נכללו המושגים: תעלת סואץ, הגנת סיני, קו הביצורים בתעלה, קו בר-לב, הגנה סטאטית, הגנה קשיחה, שליטה מרחוק והגנה ניידת, וכן שמות הרמטכ"ל ואופי צה"ל שהשתתפו בוויכוח במטכ"ל: חיים בר-לב, אריאל שרון, ישראל טל, אברהם אדן, ישעיהו גביש ויצחק חופי. מאחר שהמחקר עוסק בצנזורה עצמית הרי שמילות המפתח ומושגי המפתח סייעו לדלות קטעי עיתונות שמבחינת הקשרם, נושאי סיקורם

טבלה: העיסוק בקו בר-לב בשלושת העיתונים העבריים הנפוצים ובעיתונות הזרה, שצוטטה בשלושת העיתונים הנפוצים, בחלוקה לתקופות הנחקרות

סך הכול	עיתונות זרה			ידיעות אחרונות			מעריב			הארץ			תקופה
	א	ב	ג	א	ב	ג	א	ב	ג	א	ב	ג	
26		3			2	9		2			3	7	עיסוק בקו בר-לב ללא אזכור דעות שונות בצה"ל על נחיצותו
9				1		2		1	4		1		עיסוק בקו בר-לב תוך הצגה דומיננטית מרומזת של עמדת בר-לב
2					1			1					עיסוק בקו בר-לב תוך הצגה דומיננטית מרומזת של עמדת טל ושרון
2				1				1					עיסוק בקו בר-לב תוך הצגה מרומזת שווה לשתי העמדות בוויכוח
													עיסוק בקו בר-לב תוך הצגה מפורשת של העמדות בוויכוח
7				2			1	2		1	1		התעלמות מהוויכוח גם כשיש הזדמנות לעשות כן

ניתן בכתבה של משה ורדי על האלוף אברהם אדן, שעסקה בביקורו בתעלה. אדן קבע: "החיילים מוגנים במערכת ביצורים שכמותה לא היתה עד כה, ומספר הנפגעים ירד למינימום שבמינימום". העיתונאי סיכם: "זה היה השבוע של ברן. שבוע שבו נקטף פריים של חודשי עבודה מפרכים אשר הסיפור המלא על מה שהתרחש במהלכם – ועל חלקו של ברן בהם – עוד יסופר" (ורדי, 1969).

גם **מעריב** עסק בנושא זה במרומז. כתבי העיתון נטו בביקור לטובת הקו וביצורו ללא אזכור דעה אחרת. על הביצורים באופן כללי כתב אלי לנדאו: "הביצורים הישראליים שחזקו מאז אוקטובר – לא פעם תחת אש צלפים – הוכיחו את חשיבותם ויעילותם" (לנדאו, 1969). הרמז על יוכוח במטכ"ל ועל עמדת לנדאו בעד הקו, תוך התעלמות מהדעה המתנגדת לביצורים, ניתן למחורת, בהקשר לתקריות האש בהם נפגעו חיילים מעטים בהשוואה לעבר: "מיעוט האבידות בצד הישראלי הצדיק את המאמצים שהושקעו בכיוון זה. אחת הבעיות שניצבו לפני המטה הכללי של צה"ל בחודשים האחרונים היתה שאלת קו ההגנה באזור סואץ. הוכח כי קו ההגנה אינו יכול לשמש בכל המקרים כקו הסתערות. במקרה של תעלת סואץ יצטרך צה"ל להחזיק תקופה ארוכה בעמדותיו וכדי לשמור על חיי החיילים יש לתת להם הגנה נאותה". לסיום שלל לנדאו ברמז את חוות דעתו של ראש אג"מ חופי, כפי שהושמעה כמה חודשים לפני כן, ופורטה לעיל, נגד הבנייה המסיבית של הקו: "אלה שטענו כי על ישראל להשקיע מאמץ עצום תוך זמן קצר זכו בפירות טובים" (לנדאו, 1969). למחרת חזר לנדאו על התזה: "ההתבססות של צה"ל לאורך התעלה בביצורים חסכה חיי אדם ובתחום זה עדיין לא אמרו די ראשי המטה הכללי של צה"ל" (לנדאו, 1969).

האלוף אברהם אדן קיבל הזדמנות לפרוש את השקפת עולמו בנוגע לקו הביצורים בלי שהוזכרה הדעה החולקת על דעתו ועל דעת בר-לב, ובניסיון למזג בין שתי האסכולות המנוגדות שהועלו במטכ"ל, דבר שטל ושותפיו לדעה חשבו שהוא בלתי אפשרי. "צה"ל מפתח בסני טקטיקה משולבת של הגנה קשוחה והגנה ניידה, אמר האלוף אדן.

הארץ לענייני ערבים, 1970; הבר, 1969; בן-פורת, 1969; גינאי, 1969, 1969, 1969; ואלך, 1969; הבר, 1969; ד, 1969; שיף, 1968, 1969; שיף, 1969; שיף, 1969; סופרו הצבאי של הארץ, 1969; שיף, 1969).

רק שש כתבות ומאמרים שפורסמו בתקופה זו עסקו בהגנת סיני. ואולם היה זה במרומז, ומי שלא ידע על הוויכוח במטכ"ל ועל הדעות השונות שהוצגו בו לא יכול היה להבין כי דעות כאלה קיימות. זאת ועוד, כתבות ומאמרים אלה ביטאו את התמיכה באסכולה של בר-לב בנושא הגנת סיני והתעלמו מהאלטרנטיבות לגישתו. מתוך כתבות ומאמרים אלה פורסמו ארבעה **במעריב** ושניים **בידיעות אחרונות**. עיתון **הארץ** לא עסק בתקופה זו בסוגיית הגנת סיני כלל, אף לא ברמז. בחרנו לנתח שש התייחסויות אלה בגישה האיכותנית, כדי להמחיש את אופי סיקור הסוגיה והנושאים הקשורים בה.

בתחילת ינואר 1969 עסק **ידיעות אחרונות** לראשונה בפרויקט הביצורים, בראיון סיכום עם הרמטכ"ל בר-לב של שנתו הראשונה בתפקיד. בין העניינים הרבים שבהם עסק – אפשרות התלקחות בגבול הדרומי, פעילות המחבלים מלבנון ומירדן וקליטת מטוסי הפאנטום – הייתה התייחסות מרומזת לביצורים ולוויכוח על תפיסת ההגנה בסני, שהייתה בה הצדקת עמדתו של בר-לב על התבצרות בקו במתכונת של הגנה סטטית והתעלמות מהאסכולה המנוגדת. איתן הבר שאל את הרמטכ"ל: "האם היערכות בקווים הנוכחיים הביאה לשינוי התפיסה של צה"ל ומעבר לתפיסה הגנתית?". הרמטכ"ל השיב, תוך ביקורת מרומזת למבנינים על דעתם של שרון וטל: "אם משהו חושב שצה"ל נכנס לאדמה ומשם יילחם – הוא טועה. אבל אנו רוצים לתת לכוחות שלנו הגנה פיזית מקסימאלית. אנו נשקיע עוד עשרות מיליוני לירות בביצורים אבל אין להתרשם מהביצורים לאורך הסואץ והירדן שזו תפיסה. המטרות שלנו לא חייבות להיות דפנסיביות בשום גזרה" (הבר, 1969).

רמז דק יותר בנושא, שמשבח ומחזק את אדן ומתעלם ממתנגדיו,

האסכולות השונות: "בדומה להערכות השונות שנעשו בצה"ל – כך גם בצבא מצרים הוקדשה מחשבה לנושא 'המלחמה הניידת' מול 'המלחמה הסטאטית'" (שגב, 1971).

בחרנו להביא במחקר את ניתוח התוכן של עוד ארבעה מאמרים ששניים מהם נכתבו בהשראת מאמרו של אלסופ, כדי להצביע על מגמת הכתיבה העיתונאית בהם. זו כוללת רמז על ויכוח בצמרת צה"ל ברוח הוראת הצנזורה, וניתוק בין שתי האסכולות במטה הכללי, שכתוצאה ממנו אי אפשר להבין כי יש דעות שונות בנושא הגנת סיני.

אלי לנדאו, הכתב הצבאי של מעריב, הודה כי קיבל לידיו את מאמרו של אלסופ, אך סירב לומר ממי. הוא הסכים לומר כי לא מדובר באחד האלופים שהיו שותפים לוויכוח במטה הכללי: "את הידע שלי דליתי מבעלי עניין בוויכוח" (ראיון עם לנדאו). לנדאו היה הכתב הצבאי הישראלי הראשון שעסק בסוגיית הוויכוח על הגנת סיני, על סמך מאמרו של אלסופ. אולם בכתבתו פירט לנדאו רק את תפיסת האסכולה של טל ושרון בלי לציין במפורש, אלא ברמז בלבד, כי זו חלקה על תפיסתו של הרמטכ"ל. כמו כן רמז לנדאו כי בנושא התנהל ויכוח:

במאמר שפורסם בניו ריפאבליק [...] כתב העיתונאי ג'וזף אלסופ כי אלופ ישראל טל "מטיף" לנטוש את "קו בר-לב" ולהתכונן להדיפת מתקפה מצרית אל מעבר לתעלה באמצעות שריון. לדברי אלסופ מייצג האלופ טל אסכולה הרואה את תפיסת ההגנה של "קו בר-לב" כמושנת [...] עפ"י "האסכולה השריונית" אותה, לדברי אלסופ, מייצג אלופ טל, ניתן להחזיק "שיניים חדות" של שריון לאורך התעלה על ידי תצפיות של כוחות שריון ניידים וסיוורים אלימים [...] כיום, אומרים מתנגדי קו בר-לב, יכולה ישראל להרשות לעצמה ניהול מלחמה במדבר סיני (שטח שלנו) השומם. אין בכך סכנה לעורף וישנם שטחי השמדה נוחים [...] כוחות בקנה מידה גדול במילא אין המעוזים יכולים לבלום בכוחות עצמם ואגרופי השריון המצויים בקווים "העורפיים" הם שיישאו בנטל מגמה זו – כמובן בחסות הסיוע האווירי [...] טבעי הוא, כי לפני שהוחלט על הצבת כוחות גדולים בסיני ועל הקמת "קו בר-לב" נידון העניין ונחת. הושמעו הערכות המצב וקוימו דינוי מטה רבים. גם פריסת כוחות קטנים הרבה יותר במקומות אחרים מעוררת ויכוחים מקצועיים בקרב מפקדים בעלי השקפות שונות [לנדאו, 1970, עמ' 9].

ואולם בכתבה נוספת ניכרת מגמת התמיכה של לנדאו בעמדת בר-לב על פני עמדת טל, ובמרכזה הדגשת הצלחתו של קו בר-לב תחת האש המצרית, כמו גם המשך הרמיזה על ויכוח בנושא הגנת סיני: "גם כיום יש גורמים רציניים, השקועים בוויכוח כיצד צריך היה להיערך לקראת המלחמה שלאחר המלחמה, במיוחד בחזית התעלה. ברור עתה, כי ויכוח זה היה נחלתם של היסטוריונים צבאיים. 'קו בר-לב', כפי שהוא מכונה ברחבי העולם, החזיק מעמד בלחץ הכבד של מלחמתה התשה ומנע ממצרים להגשים את מטרותיה" (לנדאו, 1971).

שתי הכתבות האחרונות, פרי עטו של לנדאו, נכתבו בהפרש זמנים של יותר מארבעה חודשים זה מזה. בכל אחת מהן דגשים שונים. אחת מדגישה את עמדת טל ושרון והשנייה את עמדת בר-לב. רק מי שהיה יכול לחבר שתי הכתבות קיבל מידע על המתרחש בדרגים הבכירים של צה"ל באותה תקופה. עבור הקורא הסביר היו שתי פיסות המידע הללו מקוטעות וחסרות משמעות בהרכבת התמונה הכוללת בנוגע לדעות השונות בדבר הגנת סיני.

איתן הבר, הכתב הצבאי של ידיעות אחרונות, סירב לומר אם ישראל טל הפנה את תשומת לבו למאמר של אלסופ, אך ציין: "באותה

ההגנה הקשוחה מתבססת על מערכת ביצורים המשתרעת לכל אורך קו הסואץ". סופרו הצבאי של העיתון, שהיה עם האלופים גביש ואדן בסיוור, סיים את הידיעה כך: "ההערכות של כוחות צה"ל לאורך גזרת הסואץ מסוגלת היום לבלום ביעילות כל פלישה של כוחות מצריים מעבר לתעלה" (סופרו הצבאי של מעריב, 1969).

העיתונות האמריקנית ציינה, כאמור, את תחילת תקופה ב בעיסוק מפורש בוויכוח במטה הכללי של צה"ל, פרי יוזמתו של האלופ ישראל טל, בן הפלוגתא של בר-לב. טל לא זכר במדויק את השתלשלות האירועים. הוא העלה שתי אפשרויות: או שפירט את מהות הוויכוח על הגנת סיני באוזני איש סגל הבית הלבן, יוג'ין רוטטוב, והמידע הגיע ממנו לאלסופ, או שדיבר עם אלסופ ישירות בנושא (ראיון עם טל). בשל כותרת מאמרו של אלסופ, שעניינה המלחמה הקרה, אפשר לקבל את הסברה כי המידע הגיע לאלסופ דרך רוטטוב, אחד מתומכיה המובהקים של המלחמה הקרה בממשל האמריקני באותה תקופה.

מתוך 3,600 המילים בכתבה של אלסופ, תחת הכותרת Reading Soviet Intentions (Alsop, 1970), רק 120 הוקדשו לוויכוח במטה הכללי על קו בר-לב, וקטע דומה בהיקפו עסק בבניית הקו ובשיקולים לכך, ללא קשר לוויכוח במטכ"ל. במרכז חיבורו של אלסופ, בחלק העוסק בוויכוח במטה הכללי, נכתבו הדברים הבאים: "הישראלים חלוקים כרגע בדעותיהם. קבוצה אחת, שכוללת, מסתבר, את דיין ואת הרמטכ"ל חיים בר-לב, מאמינה שחייבים לנסות להיות להחזיק בקו בר-לב כמעט בכל מחיר, גם אם יהיה כבד בצורה אכזרית. קבוצה אחרת, כנראה מונהגת בידי האלופ ישראל טל, ככל הנראה מפקד השריון הגדול ביותר בעולם כיום, מאמינה כי צריך להתקל במי שחוצים את התעלה הרבה אחרת, באמצעות איגוד כוחות המבוסס על כוחות השריון [...] התכנית של האלופ טל נראית הגיונית יותר" (שם, עמ' 18). אלסופ הוסיף כי תכניתו של טל יכולה להתבצע רק בתנאים של עליונות אווירית ישראלית.

ואולם גם מאמרו של אלסופ שהיה מוגבל בתכניו אך חשף מידע מדויק ומפורט על הוויכוח במטכ"ל, לא הביא להתפתחות משמעותית בעיסוק העיתונאי בנוגע לקו בר-לב.

כפי שאפשר לראות בטבלה, נכתבו אחרי פרסום מאמרו של אלסופ בסך הכול 18 ידיעות, כתבות ומאמרים עיתונאיים בנושא קו בר-לב. 11 מהם לא פירטו דעות שונות בנוגע להגנת סיני, אלא עסקו בהמשך בניית קו הביצורים בתעלה, בניסיון המצרי לאסוף מודיעין על הקו, בעלותו הכלכלית ובתכנונו ההנדסי (שיף, 1970; ארז, 1970; איילון, 1970; קוית, 1970; הבר, 1970; לנדאו, 1970; ארז, 1971; עתי"ם, 1971; נקדימון, 1970). כן נכללו בסיקור ציטוטים מן העיתונות הבינלאומית ומגורמים צבאיים זרים שהתייחסו לקו הביצורים, אך לא בסוגיית הדעות השונות על הגנת סיני; העיתון הבריטי דיילי מייל (כתבנו בלונדון, 1970), העיתון האמריקני *US News and World Report* (ידיעת מערכת, 1970) וסוכנות הידיעות AP (הופמאן, 1971).

שלוש כתבות התעלמו מהדעות השונות בנוגע להגנת סיני, אף על פי שנכללו בהן ראינות רחבי יריעה עם שלושת המשתתפים בוויכוח במטכ"ל: מפקד גייסות השריון אדן (ארז, 1971, עמ' 9), האלופ ישראל טל, ערב מינויו לסגן הרמטכ"ל (ארז, 1972) והרמטכ"ל בר-לב, ערב פרישתו מהתפקיד (שיף, 1971). פריט נוסף עסק דווקא בהתעצמות הצבא המצרי, תוך רמז לוויכוח ושימוש בשמותיהן של

האסכולה הקיימת בעיקר טענה פוליטית: שאם יעברו המצרים את התעלה ויקנו אחיזה בסיני, עלולים לבוא עימם גם כוחות סובייטיים [...] משום כך, אמרה אסכולה זו, יש למנוע בכל מחיר כל אחיזה מצרית בגדה המזרחית. משום כך דרוש קו בר-לב [...] לדעתם [של בעלי האסכולה של השליטה מרחוק] היה זה אבסורד להשקיע הון במוצבים שאינם יכולים לזוז. כל מוצב כזה הוא מטרה נוחה לתותחים וגירוי לתותחנים [...] היה אפשר, לדעתם, להחליף את כל המעוזים היקרים והנייחים האלה בטנקים, שהם זולים יותר וניידים [שם, עמ' 11].

אבנרי היה העיתונאי הישראלי היחיד שמתח ביקורת על קו בר-לב מן ההיבט של קבלת ההחלטות בדרג המדיני: "העובדה המכרעת לגבי קו בר-לב היא הנשכחת ביותר: מעולם לא הוחלט על הקמתו. כלומר: מעולם לא ישב מוסד מוסמך של ממשלת ישראל, בדק את כל הפתרונות האפשריים לבעיות הצבאיות בדרום ולאחר דיון מעמיק החליט כי הפתרון הסביר ביותר הוא הקמת קו ביצורים אדיר לאורך תעלת סואץ. הדבר פשוט קרה מעצמו [...] דבר גרר דבר, שרשרת של החלטות קטנות הצטרפה להחלטה גדולה. אלא שהחלטה גדולה זו לא נתקבלה מעולם באופן מחושב ומודע" (שם).

ואולם, אבנרי לא הזכיר את המתנגדים לאסכולה של בר-לב – ישראל טל ואריאל שרון. טל הוזכר בחלק אחר של המאמר בהקשר המרמז על הוויכוח במטכ"ל: "לישראל טל יש דעות מגובשות מאוד, הידועות היטב בצמרת צה"ל. דעות אלה חורגות מן הדוקטרינה שהיתה נהוגה בתקופת בר-לב" (שם).

גם אחרי מאמרו הנרחב יחסית של אבנרי, שכלל פרטים רבים שבעבר נאסרו לפרסום בידי הצנזורה אך עתה הותרו לפרסום, לא הרימו עמיתיו את הכפפה, גם כאשר נפלו לידיהם הזדמנויות רבות לעסוק בנושא.

כפי שאפשר לראות בטבלה, אחרי המאמר שהתפרסם בעולם הזה נכתבו עוד שש כתבות, מהן ארבע שאף על פי שכללו לא פחות מארבעה ראיונות שונים עם האלוף הפורש מצה"ל, אריאל שרון, מראשי מתנגדיו של בר-לב בוויכוח במטכ"ל, לא היה בהן כל עיסוק בוויכוח בצמרת צה"ל.

בראיון של העיתונאי יאיר קוטלר עם שרון, שרון לא נדרש וממילא לא התייחס לוויכוח במטכ"ל (קוטלר, 1973, עמ' 21). גם בראיון שערך אורי דן, ידידו ואיש סודו של אריאל שרון, עם האלוף, לא נאמר דבר על הפרשה. דן הסתפק ברמז בלבד: "להיסטוריונים שביום מן הימים יעמדו לרשותם הפרוטוקולים של צה"ל נניח לשפוט באיזו מידה צדק אריק בוויכוחים העקרוניים הגדולים שבהם השתתף במרוצת השנים [...] מאבקים אלה הולידו אצלו אמרה שגורה: 'אני מעדיף מאות קרבות עם ערבים על מאבק אחד עם היהודים'" (דן, 1973). בראיון הפרישה עם שרון שפורסם בידיעות אחרונות באותו יום, הכריז שרון: "אני עוזב בניגוד לרצוני, וחבל. יכולתי לתרום עוד רבות לביטחון מדינת ישראל", אך לא נשאל על הוויכוח במטה הכללי שהיה בין הגורמים לפרישתו (הבר, 1973). בראיון פרישה נוסף ונרחב שערך עמו העיתונאי ישעיהו בן-פורת, אמר שרון: "לפני ארבע שנים הייתי בעיצומו של קונפליקט עם חיים בר-לב [...] הקונפליקט התחיל על נושא ענייני, נושא שיטת ההגנה, ועבר לפסים אישיים והרחיק עד כדי שהוחלט לשחרר אותי מהצבא" (בן-פורת, 1973, עמ' 5). גם אמירה זו, שכמוה כהזמנה לעסוק בוויכוח, לא נוצלה בידי בן-פורת כדי לשאול ולהרחיב על הוויכוח ששרון עצמו קשר אותו לפרישתו מצה"ל.

עוד שני מאמרים שפורסמו בהמשך לא תרמו דבר לציבור הישראלי

תקופה, כאשר קמתי בבוקר, לא שאלתי את עצמי מה כתב אלסופ" (ראיון עם הבר). גם הבר בחר לצטט – אף שרק חצי שנה אחרי עמיתו לנדאו – מתוך כתבתו של אלסופ, וגם הוא צידד בעמדת בר-לב ותומכיו במרומז: "לצורת ההגנה הנוכחית על קו הסואץ חסרונות ויתרונות. היא התפתחה בהדרגה תוך לבטים קשים, דיונים נוקבים והחלטות שנתקבלו לא פעם ולא פעמיים, בדוחק זמן ובצל התותחים המצריים [...] מתוך כתבה שנתפרסמה בכתב העת האמריקני ניו ריפאבליק מפרי עטו של העיתונאי ג'וזף אלסופ, אנו למדים כי האלוף ישראל טל הציע לנטוש בשל חסרונות אלה את קו המעוזים ולהגן על תעלת סואץ באמצעות השריון בלבד. בלשון הצה"לית: הגנה ניידת. חרף חסרונות גדולים אלה, ניתן להניח כי צה"ל, חסיד מלחמת התנועה, היה בוחר בשיטה זו – הגנה ניידת – אלמלא הכורח המדיני 'לשבת' על הסואץ" (הבר, 1971).

הארץ לא התייחס לדעות השונות בנוגע להגנת סיני, כפי שעשו מעריב וידיעות אחרונות. רק בספטמבר 1971, כשנה אחרי פרסום מאמרו של אלסופ, כתב זאב שיף:

העיתונות מדברת על קו בר-לב בתעלת סואץ [...] חשוב לציין כי לא מדובר כאן על קו ביצורים אחד, בדומה לקו מאז'ינו או קו מרנהיים בפילנד. מדובר בשורות מעוזים ("סטרונוגפוינטס") שלא נועדו מתחילה לעצור גייסות גדולים היוצאים להסתערות. קו המעוזים נועד להחזקת הקו בלחימה מוגבלת [...] עם זאת, אין צה"ל סומך על כך שיחידות אלו לבדן יבצעו את מערכת הבלימה כולה במקרה שהאויב ינסה לפלוש. מלפנים, מתבסס צה"ל על אגרופי השריון הניידים שלו, ולא רק על שורת המעוזים והמוצבים שבגבולות (שיף, 1971א, עמ' 12).

כפי שאפשר להבחין, סקירתו של שיף עסקה בעיקר בפירוט האסכולה של בר-לב, וגם זאת במרומז ובלי לציין את הדעה האחרת שטענה, בניגוד לדברי שיף, שייעודו של קו בר-לב הוא לעצור מתקפה כוללת של מצרים ולכן ייכשל. שיף ניסה, למעשה, לשלב במאמרו בין שתי הגישות במטה הכללי, שלדעת בר-לב אפשר היה לשלב ביניהן, אך לא לדעת טל. קוראי הארץ לא קיבלו מידע על המתרחש בצה"ל בסוגיית הגנת סיני, אם כן, גם בשלב זה.

תקופה ג החלה, כאמור, בינואר 1972. לראשונה מאז החל זכה הוויכוח לתיאור מעמיק ורחב, גם אם לא חף מליקויים, כפי שיפורט בהמשך, פרי עטו של אורי אבנרי, איש העולם הזה. תחת הכותרת "רמטכ"ל חדש – גישה חדשה" (אבנרי, 1972, עמ' 10) ניתח אבנרי את הוויכוח המתחדש על קו בר-לב, על רקע מינויו של דוד אלעזר לראש המטה הכללי. הוא כתב: "התחיל הויכוח על קו בר-לב", והזכיר את הוויכוח שהחל בסוף 1970 בין "האסכולה של הקו הנייד" ובין "האסכולה של השליטה מרחוק", שהיו, לדבריו, מאוחדות בביקורתן על אסכולת "ההגנה הסטאטית" של בר-לב, ואשר ביניהן התנהל ויכוח "רצוף וחמור" (שם). הוראות הצנזורה שוננו, כנראה, בתקופה זו, שכן אף לא מילה אחת במאמר צונזרה. בראיון עם חיים פרנקל הדגיש אבנרי כי באותן שנים אפילו התשבצים בעיתונו היו עוברים לאישור הצנזורה, ואם זו הייתה מוחקת מילים במקום כלשהו היה אבנרי משאיר כתם לבן על החומר המצונזר כאות מחאה. במאמרו אין ולו כתם לבן אחד.

האלטרנטיבה הראשונה [האסכולה של השליטה מרחוק] אמרה שבכלל אין טעם להחזיק באופן צמוד בקו התעלה. בעלי אסכולה זו משוכנעים שדי בהחזקת כוחות ניידים של צה"ל בסיני [...] כנגד זה טענו בעלי

היה לפרסם את הדעות השונות בנושא ההגנה בסיני, גם אם לא לייחסן לאישים במטכ"ל ולציין שהיה ויכוח. מאמרו של אלסופ, הציטוטים ממנו בדיעות אחרונות והפרסום של אבנרי בינואר 1972, מוכיחים שלפחות בחלק מהתקופה שבה התנהל הוויכוח במטכ"ל אפשר היה לפרסם פרטים רבים עליו, דבר שעיתון הארץ לא עשה. דבריו של לנדאו, כאילו חולשת סיקור הוויכוח במטכ"ל הייתה טמונה כולה בצנזורה הצבאית, גם הם אינם מקבלים תימוכין בהנחיות הצנזורה ובאופן הפעלתה בפועל כמשתקף מן הפרטומים. אחרי מאמריהם של אלסופ ואבנרי, ואחרי ציטוט מאמרו של אלסופ בידי לנדאו עצמו, לא הייתה מניעה לשוב לוויכוח במטכ"ל ולעדכן את קוראי העיתון בנושא, אך הדבר לא נעשה. בתשובה על שאלה בנוגע למאמר מ-16 במאמר 1971, שבו שיבח את קו בר-לב, אמר לנדאו כי אין במאמר תמיכה בבר-לב אלא תיאור עובדתי של יכולתו של קו בר-לב להגן על חיילי צה"ל במהלך מלחמת ההתשה (שם).

אורי דן כתב מעריב, ואיתן הבר כתב ידיעות אחרונות, שפכו אור על נסיבות תפקודם באותה תקופה ועל יחסם לוויכוח במטכ"ל. דן סיכם כך את רוח התקופה: "המטה הכללי של צה"ל לא היה נושא שאתה מביא לעיתונות את הוויכוחים בתוכו [...] הוויכוחים צריכים להיות בבית". את תפקודו ואת תפקוד עמיתיו בנוגע לוויכוח על קו בר-לב, סיכם כך: "רוב העיתונות התיישרה עם הרמטכ"ל, ובמיוחד כאשר שר הביטחון לא התערב בהחלטות הרמטכ"ל". לדבריו, בר-לב נחשב לבן טיפוחיה של ראש הממשלה גולדה מאיר ולמקורב לשר יגאל אלון, ולכן יציאתו של שרון נגד בר-לב לא עודדה עיתונאים, גם אלה שהיו מקורביו של שרון, לצאת נגד הרמטכ"ל. דן ציין כי הוא ואלי לנדאו ידעו על הוויכוח על שיטת ההגנה בסיני כבר בשלבי הראשונים באביב 1969. כמו כן ידעו כי שרון, מקורבם, עזב בכעס ישיבה של המטה הכללי שעסקה בנושא הגנת סיני, מאחר שלדעתו לא היו רוב אלופי המטה הכללי מוכנים לדיון כזה (ראיון עם דן).

הבר הסביר את תפקודו כך: "זו הייתה כתיבה יותר של לצאת ידי חובה. אם נפל בידי כבר משהו אז כתבתי". הבר כינה את כתיבתו בנושא "אנמית". "בחכמה שלאחר מעשה קל מאוד לנתח את התקופה הזו. קשה מאוד לשחזר, למי שלא היה שותף לדברים האלה באותה תקופה, את האווירה שהיתה באותם ימים [...] שיש דבר אחד שאיש לא פוגע בו [...] בצה"ל לא פוגעים. קציני צה"ל, ודאי האלופים, היו נישאים ומורמים מעם. אם אתה יודע שמהו בצה"ל לא בסדר אתה מספר לצה"ל כדי שיתקנו. לא מפרסמים" (ראיון עם הבר).

חלקו של אורי אבנרי בפרשת הטיפול העיתונאי בקו בר-לב מעניין יותר. שלא כמו עמיתיו, לא היה אורי אבנרי כתב צבאי ולכן לא היו לו מקורות בצה"ל, לבד מהאלוף טל. לדבריו, מעמדו של בר-לב באותה תקופה הביא את הכתבים הצבאיים להתבטל בפניו. על מעמדו של בר-לב בתקופת כהונתו כרמטכ"ל אמר אבנרי: "אני לא זוכר רמטכ"ל, לפני כן ואחרי כן, שהיתה לו יוקרה אדירה כמו בר-לב. בין שתי המלחמות הוא היה אלוהים". על הסיבות לתפקודה הלוקי של העיתונות העברית בנוגע לוויכוח על קו בר-לב אמר אבנרי: "להתווכח על דבר כמו קו בר-לב, שזו הדוקטרינה הרשמית – זה לא עלה על הדעת" (ראיון עם אבנרי).

אולם על פי ממצאי המחקר, למעמדו העצמאי של אבנרי כלפי בר-לב מחד גיסא ולקרבתו לאלוף טל מאידך גיסא היה מחיר. מאמרו מתחילת 1972 בא באיחור רב – יותר משלוש שנים אחרי שהחל

בסוגיית הוויכוח במטכ"ל והסתפקו ברמזים על הוויכוח, ובצורה המצדדת בעמדת בר-לב. כך היה בפברואר 1972, בניתוח של איתן הבר על היתרונות והחסרונות של ההסדרים בתעלת סואץ – ובהם האופציות של "אחיזה בקר-התעלה", "נסיגה למרחק קטן" ו"נסיגה למרחק גדול". הבר לא עסק כלל בוויכוח על קו בר-לב, שהיה רלוונטי מאוד לנושא האחיזה בקו התעלה. הוא רק ציין, בצורה ששבה ותמכה ברמז בעמדת בר-לב: "הישיבה העיקשת על קו המים מנעה בעבר ניסיון צליחה בקנה מידה גדול על ידי הצבא המצרי" (הבר, 1972). באוגוסט 1972, במאמרו "שתי שנים של שקט", במלאת שנתיים לסיום מלחמת ההתשה, התייחס הבר לדעות השונות במטכ"ל, אך בקצרה וללא פירוט שיוסיף משהו על המעט שהיה ידוע: "ייתכן מאוד שלא היה הגיון צבאי רב בהקמת מעוזים על קו המים, סמוך כל כך לתחום מצרים [...] השיטה האלטרנטיבית היתה להגן על התעלה בכוחות ניידיים [...] הוויכוח בדבר שיטת ההגנה הטובה ביותר על גדות התעלה ליווה את צה"ל עד סופה של מלחמת ההתשה" (הבר, 1972, עמ' 1). גם במקרה זה לא הבהיר הכתב הצבאי של ידיעות אחרונות כי מדובר בוויכוח שחצה את המטה הכללי, אף על פי שפרטים אלה כבר פורסמו בידי אורי אבנרי. הוויכוח לא "התנהל עד סופה של מלחמת ההתשה", כפי שתיאר הבר, אלא היה רלוונטי גם אחרי סיומה וגם לאחר פרישתו של בר-לב ומינויו של אלעזר, בינואר 1972, כפי שעלה ממאמרו של אבנרי, שכזכור נכתב שבעה חודשים לפני מאמרו של הבר.

דיון

השאלה העולה מהממצאים של המחקר היא מדוע העיתונות העברית צנזרה את עצמה בסיקור הוויכוח במטה הכללי בנוגע לקו בר-לב, אף על פי שהכתבים הצבאיים בשלושת העיתונים הגדולים באותה תקופה ידעו עליו. מדוע העיתונות הגדולים לא פרשו לפני הציבור הישראלי את הדעות השונות בסוגיית הגנת סיני, אלא לאחר שהדבר נעשה בעיתונות האמריקנית, וגם אז בדרך כלל ברמזים ותוך גילויי תמיכה בעמדתו של הרמטכ"ל בר-לב. כל זאת גם לאחר הסקירה הרחבה של הוויכוח במטכ"ל בעיתון העולם הזה, שחשף את מלוא הפרטים ואושר בידי הצנזורה.

זאב שיף, הכתב הצבאי של הארץ, שעיתונו היה יוצא דופן בכך שכתב רק מאמר אחד ובו רמז בלבד על הוויכוח, שהיה נהיר רק למי שכבר היו בקיאים בו, סבר כי הוויכוח על קו בר-לב היה "חשוב, ללא ספק", ולא רק בדיעבד. הוא הסביר את חוסר התייחסותו המוחלט לנושא כך: "ידענו היטב על מהות הוויכוח. אני ידעתי את פרטיו. ידע את זה עורך העיתון וגם אחרים ידעו, אבל אי אפשר היה לפרסם חומר כלשהו על זה [...] הצנזורה שלטה אז כמעט ללא מצרים" (ראיון עם שיף).

גם אלי לנדאו תלה את תפקודה של העיתונות העברית אך ורק בצנזורה הצבאית. על הזיקה בין תפקוד העיתונות העברית בסוגיית קו בר-לב ובין הצנזורה הצבאית אמר: "בדיעבד, סיקור הוויכוח היה חלש מאוד בשל הכלים המועטים שעמדו לרשותנו. הייתה בעיית צנזורה. צנזורה קשה מאוד. קשה מאוד היה להתווכח". לדבריו, לנדאו, מאמרו של אלסופ היה הסיבה לכתיבה על הוויכוח במטכ"ל. "חיפשי תירוצים לכתוב על הוויכוח שהתחולל בצה"ל. חיפשי מקורות חוץ שידעו על הוויכוח על קו בר-לב. מקור חוץ היה אז עילה לפרסם, אבל גם אז זה צריך היה לעבור צנזורה" (ראיון עם לנדאו).

כפי שאפשר להבין מהראות הצנזורה בנושא, שצוינו לעיל, אפשר

והאמריקנית בעימותים צבאיים שונים, שהוצגו בסקירת הספרות – אלא בשל אווירת הערצה ויראה לקצונה הצבאית הבכירה, על רקע הצלחתה בעימות צבאי קודם – מלחמת ששת הימים, כפי שעלה בהשערת המחקר.

אין להבין הלך רוח זה ללא חזרה לתקופה שלאחר מלחמת ששת הימים. כתבים צבאיים בפרט ועיתונאים בכלל פרסמו באותה תקופה ספרים שכולם ללא יוצא מהכלל היו מלאי שבחים לצה"ל ולמפקדיו, אף על פי שהיו אירועים וקצינים שראוי היה לבדוק את תפקודם באותה מלחמה. כך, למשל, ספרו של העיתונאי שבתי טבת, **חשופים בצריח** (1968), שהציג לפני הציבור הישראלי קציני צה"ל רבים כגון האלוף ישראל טל, האלוף אברהם אדן, האלוף אלברט מנדלר, אל"מ רפאל איתן, אל"מ שמואל [גונן] וסרן אביגדור קהלני, והאיר את כולם באור חיובי ביותר. כך גם בספרו של העיתונאי שמואל שגב, **סדין אדום** (1967), שסקר את ניצחונו המזהיר של צה"ל במלחמת ששת הימים. יאיר קוטלר פרסם בתחילת מלחמת ההתשה (1969) את ספרו **הקרב על התעלה**, שהוא למעשה אלבום תמונות על הווי צה"ל בקו התעלה בזמן המלחמה.

אף על פי שהבר ודן אישרו בראיונות עמם כי לא היה מקובל לכתוב נגד צה"ל בשל היראה כלפי הרמטכ"ל ברילב בפרט ובשל הכבוד כלפי צה"ל בכלל, וכי גורמים אלה הם שהביאו לצנזורה עצמית בפרשת הוויכוח במטכ"ל, הם לא ביקרו את תפקודם כאשר כתבו אחרי מלחמת יום הכיפורים יחד עם עיתונאים נוספים את הספר **המחדל** (בן-פורת ואחרים, 1974). בספר זה תלו המחברים את האשם במחדל בגורמים אחרים, לרבות העיתונות הזרה, אך לא בהתנהגותם ובתפקודם. ישעיהו בן-פורת, יהונתן גפן, אורי דן, איתן הבר, חזי כרמל, אלי לנדאו ואלי תבור, לא תלו אשם בצנזורה הצבאית בסוגיית קו ברילב בפרק מיוחד שהוקדש לקו, ומנה תשעה עמודים בספר. למרות זאת, לראשונה מאז הוויכוח במטכ"ל, ורק לאחר קריסת ההגנה בסיני במלחמת יום הכיפורים, הם העזו למתוח ביקורת חריפה על ברילב: "הקו הלך – אבל ברילב נשאר" (בן-פורת ואחרים, 1974, עמ' 94).

מבט למחקר עתידי

חוקרי תקשורת חלוקים בשאלה אם מלחמת יום הכיפורים שינתה את היחסים בין המוסד הפוליטי למוסד התקשורת. יש הסבורים כי העיתונות הפכה ליריבה של המוסד הפוליטי בביקורת על תפקודו במלחמת לבנון הראשונה ובאינתיפאדה הראשונה (פרי, 1999), בד בבד עם הפיכתו של צה"ל למושא לביקורת בשל הפוליטיזציה בו, שחתרה תחת מעמדו המיוחד (Peri, 1981, p. 303). מנגד, יש הסבורים כי השינוי הוא מיתוס וכי בישראל שוררת עדיין "תרבות של חיסיון" המזהה נורמות עבודה עיתונאיות ראויות עם סכנה לביטחון הלאומי (ברזילי, 1996, עמ' 191). רוב החוקרים תומכים בנקודת ההשקפה השנייה ועוסקים בהתגייסות העיתונות לימין ראש הממשלה לשעבר אהוד ברק, שתלה את הלחימה בשנת 2000 ביוזמה של ערפאת, בלי לבדוק אופציות נוספות (דור, 2001; Dor, 2004); בתמיכה העיתונאית במבצע "חומת מגן" (דור, 2003); ובביקורת המאוחרת על היציאה למלחמת לבנון השנייה (נייגר, ונדברג ומאירס, 2008). מחקרו של רפאל כהן-אלמגור קבע כי אפילו **הארץ**, הנוטה לשמאל ונחשב "איכותי", לקה בהתקרנפות ביחסו למוסד הפוליטי לאורך כל מלחמות ישראל (כהן-אלמגור, 2007, עמ' 77).

השלב הראשון של הוויכוח ויותר משנה אחרי מאמרו של אלסופ – ועסק רק בשלב השני והשלישי של חילוקי הדעות במטכ"ל בנושא. זאת ועוד, אבנרי הסתיר מקוראיו מידע חשוב, שכלל את זהותם של מצדדי "ההגנה הניידת" בהובלת טל, וזאת לבקשתו של האלוף. אבנרי הודה כי הושפע מעמדותיו של טל, ועסק פחות בעמדתם של ברילב ואדן, עמם לא היה לו קשר. בכך הפעיל גם אבנרי צנזורה עצמית, פרי יחסיו עם המקור שלו, ישראל טל, אף על פי שעיסוקו בנושא קו ברילב היה ביקורתי ונרחב, בהשוואה לעמיתיו. אבנרי הדגיש: "מה שידעתי על הוויכוח, בעיקר, ידעתי מטליק". לדבריו, הקשר בינו ובין טל התהדק אחרי מלחמת ששת הימים, כאשר אבנרי ראה בטל שותף להשקפה הרואה הכרח בהקמת מדינה פלסטינית ובוותורים בסיני. לדברי אבנרי, טל הוא שביקש ממנו לא לזהותו עם העמדה המנוגדת לזו של ברילב (ראיון עם אבנרי).

סיכום

על פי כל קנה מידה פרופסיונלי-עיתונאי או נורמטיבי נראה שהיה מקום לדיון נרחב ומעמיק בעיתונות הישראלית בנושא הוויכוח על קו ברילב. מההיבט הפרופסיונלי אפשר להסתמך על האינדקס של לאנס בנט (Bennet, 1996) כדי לבסס את הטענה כי לעיתונאים הישראלים היו בתקופה הנחקרת תנאים מצוינים לחשיפות הוויכוח, מאחר שמי שחלקו על תפיסתו של ברילב, האלופים טל ושרון, באו מלב לבו של המוסד הפוליטי ובכך אמורים היו להקל על העיתונות בחשיפת חילוקי הדעות בתוך האליטה, כפי שטען במחקרו דניאל הלין (Hallin, 1986), בהתייחסו לוויכוח על מלחמת וייטנאם בארצות הברית. זאת ועוד, התנאים לפירוט העמדות בוויכוח היו טובים במיוחד לאור העובדה שהאלוף טל יצר ביוזמתו קשר עם כתבים צבאיים, על פי עדותו בראיון עמו, ועדכן אותם בפרטיו. מדובר ללא ספק בוויכוח בעל חשיבות רבה בהיבטים המדיני והביטחוני, ולא רק בדיעבד, בשל ההשפעה של שיקולים מדיניים על בניית הקו וההשפעה שהייתה לקו הביצורים על תפיסת ההגנה של צה"ל בסיני. נוסף על כך מדובר בתקופה שרובה התאפיינה בשגרה, דבר שאמור היה להקל על העיתונות לכפור בדעה הרשמית, מה שקשה יותר לעשות בשעת חירום, כפי שפורט במסגרת התאורטית למחקר. זאת ועוד, טל פנה – ישירות או בעקיפין – לעיתונות הזרה כדי שתפרסם את הוויכוח בנושא הגנת סיני, אך גם לאחר שהנושא פורסם בעיתון **ניו ריפבליק** לא הביא הדבר למפנה ביחסה של העיתונות העברית.

בהיבט הערכי נבעה ההתייחסות לוויכוח מההשפעה שהייתה לקו ברילב על חייהם של אלפי חיילים בצבא סדיר ובצבא מילואים, ששירתו במהלך אותן שנים בתעלה, ועל בני משפחותיהם. ב-17 חודשי ההתשה בתעלה נהרגו 260 חיילי צה"ל (ברייסוף, 2001), דבר שהצדיק ללא ספק התייחסות לוויכוח וליכולתו של הקו לשפר את מצבם של חיילי צה"ל בתעלה ואת היכולת להגן עליה מפני ניסיון צליחה מצרי, שבו עסקה התקשורת באופן תדיר בין מלחמת ששת הימים למלחמת יום הכיפורים.

הסיבה לטיפולה הלקוי של העיתונות העברית בפרשת הוויכוח על קו ברילב, כפי שעולה גם מעדותם של הכתבים הצבאיים באותה תקופה, אינה טמונה רק בהוראותיה של הצנזורה הצבאית אלא גם בצנזורה עצמית של הכתבים הצבאיים. צנזורה זו הופעלה לא בשל שיקולים של מורל לאומי בשעת חירום – כפי שקרה לעיתונות הבריטית

-- (1972). "מר שריון", **מוסף מעריב**, 7.1.1972, עמ' 25.
 אשר, ד' (2003). **לשבור את הקונספציה**. תל-אביב: מערכות.
 בג"צ 73/53 "קול העם" נ' שר הפנים, פ"ד ז 871.
 בג"צ 680/88 **שניצר נ' הצנזור הצבאי הראשי**, פ"ד מב (4) 617.
 בן-פורת, י' (1969). "ההתמודדות מול המחבלים בירדן, המתיחות מול מצרים", **ידיעות אחרונות**, 3.1.1969, עמ' 8.
 -- (1973). "אריק שרון: השרות שלי בצה"ל היה דבר בלתי רגיל, נפלא", **ידיעות אחרונות**, 20.7.1973, עמ' 4-5.
 בן-פורת ואחרים (1974). **המחדל**. תל-אביב: הוצאה מיוחדת.
 ברזילי, ג' (1992). **דמוקרטיה במלחמות, מחלוקת וקונצנזוס בישראל**. תל-אביב: ספריית פועלים.
 -- (1996). "מדינה חברה וביטחון לאומי: תקשורת המונים ומלחמות", בתוך: ד' כספי וי' לימור (עורכים), **אמצעי תקשורת המונים בישראל: מקראה** (עמ' 176-195). תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
 בריינסוף, א' (2001). **הצופה שנרדם**. תל-אביב: זמורה-ביתן.
 ברטוב, ח' (1978). **דדו: 48 שנים ועוד 20 ימים**. תל-אביב: ספריית מעריב.
 גורן, ד' (1971). **עיתונות במדינת מצור**. ירושלים: האוניברסיטה העברית.
 -- (1975). **סודיות, ביטחון וחופש העיתונות**. ירושלים: מאגנס.
 גיא, כ' (1998). **ברילב**. תל-אביב: עם עובד וספריית פועלים.
 גינאי, א' (1969). "הרמטכ"ל: אם לא יפסיקו המצרים צליפותיהם בתעלה - נלמד לקח", **ידיעות אחרונות**, 5.3.1969, עמ' 8.
 -- (1969). "לא חסרות במצרים מטרות רגישות שאנו מסוגלים לפגוע בהן", **ידיעות אחרונות**, 13.3.1969, עמ' 3.
 -- (1969). "המצרים מנסים להפוך מלחמה קטנה למדיניות גדולה", **ידיעות אחרונות**, המוסף לשבת, 14.3.1969, עמ' 1, 22.
 דור, ד' (2001). **עיתונות תחת השפעה**. תל אביב: כבל.
 -- (2003). **מאחורי חומת מגן**. תל אביב: כבל.
 דן, א' (1973). "אריק: המעיז מנצח", **מעריב**, 13.7.1973, עמ' 16.
 הבר, א' (1969). "הרמטכ"ל: אנו בטוחים שיש ערך לפעולות גמול", **ידיעות אחרונות**, 3.1.1969, עמ' 2.
 -- (1969). "מפקד חדש לגייסות השריון", **ידיעות אחרונות**, 10.3.1969, עמ' 3.
 -- (1969). "הפגיעות במטרות הרגישות בסואץ - 'תזכורת' לעתיד", **ידיעות אחרונות**, 11.3.1969, עמ' 3.
 -- (1969). "דממה וחורבן בצדה מיצרי בסואץ", **ידיעות אחרונות**, 26.3.1969, עמ' 2.
 -- (1969). "קו ההגנה המצרי בתעלה זועזע", **ידיעות אחרונות**, המוסף לשבת, 28.3.1969, עמ' 11.
 -- (1970). "התעלה: מלחמה נגד מחוגי השעון", **ידיעות אחרונות**, 30.10.1970, עמ' 9.
 -- (1971). "הסיכונים הצבאיים שבהסדר חלקי", **ידיעות אחרונות**, המוסף לשבת, 21.5.1971, עמ' 9.
 -- (1972). "ההסדרים בתעלת-סואץ: חסרונות ויתרונות צבאיים", **ידיעות אחרונות**, 27.2.1972, עמ' 18.
 -- (1972). "שתי שנים של שקט", **ידיעות אחרונות**, המוסף לשבת, 4.8.1972, עמ' 1-2.
 -- (1973). "הר געש ושמו אריק", **ידיעות אחרונות**, המוסף לשבת, 13.7.1973, עמ' 1.
 הופמאן, פ"ס (1971). "ישראל הקימה חומה לאורך קו בר-לב", **מעריב**, 2.11.1971, עמ' 9.
 ואלך, י' (1969). "הישראלי העיקש", **ידיעות אחרונות**, המוסף לשבת, 14.3.1969, עמ' 1.
 וימן, ג' (2006). **הביקורת הציבורית על התקשורת במלחמת לבנון 2006**. תל-אביב: מכון חיים הרצוג לתקשורת.
 וינוגרד, א' (2008). **דו"ח הוועדה לחקר אירועי מלחמת לבנון השנייה**, ירושלים:

מחקרים שנישו להסביר תופעות אלה העלו כי אף על פי שאחוז ניכר מן העיתונאים תמכו בפרסום בלי קשר להשלכותיו (מאירס וכהן, 2009; Shamir, 1988), מחציתם סברו גם כי יש להיזהר בדיווחים העשויים לפגוע במורל הלאומי (Shamir, 1988). זאת, ככל כנראה, מתוך ערנות לביקורת ציבורית על פגיעה במורל הציבורי ובמה שהקהל תופס כפגיעה בביטחון הלאומי, כפי שקרה במלחמת לבנון השנייה (וימן, 2006), וכפי שעלה בסקר דעת קהל בשנת 2003, שבו נמצא כי שמונים אחוז מהמשיבים סברו כי על התקשורת לצנזר את עצמה במקרים שבהם יש חשש לפגיעה עיתונאית בביטחון המדינה (פרי, 2007; וינוגרד, 2007, עמ' 12). הפתרון שהוצע לאחר מלחמת לבנון השנייה ב-2006 היה להפריד בין ביקורת לגיטימית על התנהלות הצבא ובין דיווח העלול לפגוע בביטחון הכוחות ולהשפיע "על יכולת העמידה של החברה בישראל" (וינוגרד, 2007, עמ' 462).
 ובכל זאת, עד היום לא נערכו מחקרים על הקשר שבין העלאת נושאים צבאיים-ביטחוניים לסדר היום התקשורתי בידי עיתונאים ופרשנים צבאיים, ובין החשש לכאורה כי יואשמו על ידי הציבור בפגיעה במורל הלאומי ובביטחון המדינה אם ינקטו קו ביקורתי נגד צה"ל והדרג המדיני בשעת חירום, כפי שהדבר בא לביטוי בסקרים ובביקורת לעיל.

הערות

- 1 בתקופתו של אלעזר כרמטכ"ל ושל טל כסגנו, ובניצוחו של אלוף פיקוד הדרום, אריאל שרון, נסגרו לחלוטין או חלקית 14 מוצבים בקו בר-לב, עד שזה לא היה קיים למעשה (זעירא, 1993, עמ' 64). זו הסיבה כי הוויכוח על נחיצותו של קו בר-לב לא הוכרע; הקו, שרוקן מתוכנו, ממילא לא עמד במבחן ב-6 באוקטובר 1973.
- 2 המחקר מבוסס באופן חלקי על עבודת מוסמך של חיים פרנקל באוניברסיטה העברית בירושלים, בתנחית פרופ' הלל נוסק ופרופ' יורם פרי, ועל המשך פיתוח והרחבת המחקר במשותף עם פרופ' נוסק למאמר זה.

ראיונות

- אבנרי אורי, תל-אביב, 27.8.1999 (ראיון עם חיים פרנקל).
 דן אורי, יפו, 19.9.1999 (ראיון עם חיים פרנקל).
 הבר איתן, רמת גן, 29.8.1999 (ראיון עם חיים פרנקל).
 טל ישראל, שיחה טלפונית, 25.8.1999 (ראיון עם חיים פרנקל).
 לנדאו אלי, תל-אביב, 25.10.1999 (ראיון עם חיים פרנקל).
 תא"ל סימה ועקנין-גיל, הצנזורית הצבאית הראשית, תל-אביב, 29.3.2011 (ראיון עם הלל נוסק).

מקורות

- אבנרי, א' (1972). "רמטכ"ל חדש, גישה חדשה", **העולם הזה**, גיליון 1792, 7.1.1972, עמ' 10-11.
 אזרחי, י' ז' גושן וש' לשם (2003). **בעלות צולבת: שליטה ותחרות בשוק התקשורת הישראלי היבטים כלכליים ומשפטיים והשלכותיהם על הדמוקרטיה הישראלית**. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
 אילון, ע' (1970). "דממת מוות מהדהדת", **הארץ**, 30.10.1970, עמ' 9.
 ארז, י' (1971). "'חומת עפר' בסואץ - תשובה ישראלית להכנה מצרית לצליחה", **מעריב**, 3.11.1971, עמ' 9, 12.
 -- (1971). "מעשים של המפקד הקודם מושלמים בידי הבא אחרי", **מעריב**, 26.11.1971, עמ' 9, 18.

- עופר, ש' (1976). **סנוורים בצמרת**. תל-אביב: בזק.
- עתי"ם (1971). "תא"ל דורי: הביצורים יהיו שיקול נכבד בתוכניות האויב לפתוח במלחמה", **הארץ**, 7.10.1971, עמ' 5.
- פלדמן, א' (1995). "העיתונות אינה קורבן אלא משתפת פעולה". **הארץ**, מוסף ספרים, 13.12.1995, עמ' 1.
- פרי, י' (2007). "שינויים קוסמטיים או שינויים מהותיים? יחסי תקשורת-בטחון בראשית המאה העשרים ואחת", **מסגרות מדיה**, 1, עמ' 153-168.
- פרי, י' (2008). "האומנם מבקרת התקשורת בישראל את הצבא ואת תרבות הביטחון?" בתוך: א' ברק וג' שפר (עורכים), **צבא שיש לו מדינה? מבט מחדש על יחסי התחום הביטחוני והאזרחי בישראל** (עמ' 195-217). ירושלים: כרמל.
- פרנקל, ח' (2001). "האם היתה העיתונות העברית שותפה ל'מחדל' מלחמת יום הכיפורים? מעולם לא היה מצבנו טוב יותר או תמונת המצב שיצרה העיתונות העברית בסוגיות החשובות בחזית המצרית: אוגוסט 1970-אוקטובר 1973", עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- צדוק, ח' (1997). **דין וחשבון הועדה הציבורית לחוקי העיתונות**. ירושלים: משרד המשפטים.
- צוקרמן, א' (1997). **דין וחשבון הועדה לבחינת מבנה השידור הציבורי ומעמדו המשפטי והציבורי**. ירושלים: משרד ראש הממשלה.
- קוטלר, י' (1969). **הקרב על התעלה**. תל-אביב: שוקן.
- (1973). "הגנרל פשט מדין", **הארץ**, מוסף, 20.7.1973, עמ' 20-21.
- קיויתי, נ' (1970). "ישראל מקימה עתה קו הגנה שני במרחק 15-20 ק"מ מתעלת סואץ" **ידיעות אחרונות**, 12.10.1970, עמ' 1.
- גב, ש' (1967). **סדין אדום**. תל-אביב: טברסקי.
- (1971). "סאדאת מינה 'נץ' לראש צבאו: מחדש ההכרזות על המלחמה הבאה", **מעריב**, 17.5.1971, עמ' 3.
- שטרסמן, ג' (עורך) (1974). **ספר השנה של העיתונאים**. תל-אביב: אגודת העיתונאים.
- שי, מ' (1969). "תרגיל מצרי בתעלת סואץ", **הארץ**, 16.2.1969, עמ' 2.
- שיף, ז' (1968). "חיי חפרפרות במוצבי התעלה", **הארץ**, 13.12.1968, עמ' 17.
- (1969). "חטיבות או דיוויזיות בצה"ל", **הארץ**, 3.2.1969, עמ' 2.
- (1969). "למה צולפים המצרים", **הארץ**, 9.3.1969, עמ' 9.
- (1969). "האלוף ישראל טל: צה"ל לומד את טנקי העתיד", **הארץ**, 10.3.1969, עמ' 9.
- (1970). "דריכות בסואץ", **הארץ**, 23.10.1970, עמ' 9.
- (1970). **מלחמה ללא גבול**. חיפה: שקמונה.
- (1971). "שנה של הכרעות", **הארץ**, מוסף, 17.9.1971, עמ' 12, 13.
- (1971). "חילופי רמטכ"לים", **הארץ**, 21.10.1971, עמ' 9.
- (1974). **רעידת אדמה באוקטובר**. תל-אביב: זמורה ביתן מודן.
- (1996). "מידע בצבת הביטחון", בתוך: ב' נויברגר, וא' בן-עמי (עורכים), **דמוקרטיה ובטחון לאומי בישראל: מקראה** (עמ' 484-490). תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- Abramson, J.B. (1990). "Four Criticisms of Press Ethics", in: J. Lichtenberg (ed.), *Democracy and the Mass Media* (pp. 229-268). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Alsop, J. (1970). "Reading Soviet Intentions", *New Republic*, 3.10.1970, pp. 17-19.
- Baker, C.E. (1994). *Advertising and the Democratic Press*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Bennet, W.L. (1990). "Toward a Theory of Press-state Relations in the United States", *Journal of Communication*, 40(2), pp. 103-125.
- Bennet, W.L. (1996). "An Introduction to Journalism Norms and Representation of Politics", *Political Communication*, 13(4), pp. 273-387.
- משרד ראש הממשלה.
- ורדי, מ' (1969). "ברן - ימים וילות על הטנקים", **ידיעות אחרונות**, המוסף לשבת, 21.3.1969, עמ' 5, 22.
- זעירא, א' (1993). **מלחמת יום הכיפורים: מיתוס מול מציאות**. תל-אביב: ידיעות אחרונות.
- טבת, ש' (1968). **חשופים בצריח**. ירושלים: שוקן.
- ידיעת מערכת (1970). "30 אלף ישראלים מול אלף מצרים בתעלה", **ידיעות אחרונות**, 29.10.1970, עמ' 23.
- כהן-אלמגור, ר' (2007). **המלכוד הדמוקרטי**. ירושלים: ספריית מעריב.
- כספי, ד' (2007). **Democracy**: על דמוקרטיה מתוקשרת ונגעיה", **קשר**, 35, עמ' 6-14.
- כספי, ד' וי' לימור (1998). **המתוכים: אמצעי התקשורת בישראל 1948-1990**. תל-אביב: עם עובד.
- כתבנו בלונדון (1970). "דיילי מייל: ישראל בונה קו מזינו בסואץ", **ידיעות אחרונות**, 8.10.1970, עמ' 2.
- להב, פ' (1996). "עיתונות ובטחון לאומי", בתוך: ב' נויברגר וא' בן-עמי (עורכים), **דמוקרטיה ובטחון לאומי בישראל** (עמ' 449-473). תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- לימור, י' (1996). "הנסך הקטן והאח הגדול: מפת התקשורת בישראל בעידן של תמורות", בתוך: ד' כספי (עורך), **תקשורת ודמוקרטיה בישראל** (עמ' 46-29). ירושלים: ואן ליר.
- לנדאו, א' (1969). "ההפגזה המצרית לאורך התעלה הוכנה מכבר - הפתיעה רק בעיתו", **מעריב**, 9.3.1969, עמ' 3.
- (1969). "קו הביצורים של צה"ל בתעלה הוכיח עצמו בתקרית האחרונה", **מעריב**, 10.3.1969, עמ' 9.
- (1969). "'מלחמות קטנות' עדיין לא מבשרות מלחמת גדולות", **מעריב**, 11.3.1969, עמ' 9.
- (1970). "מערך הגנתי או התקפי בסיני", 10.11.1970, **מעריב**, עמ' 9, 12.
- (1971). "קו גולדה מנטרל יתרונות העומק האסטרטגי שיש לצה"ל", **מעריב**, 16.3.1971, עמ' 9.
- מאירס, א' וי' כהן (2009). "דיוקן עצמי של עיתונאים בישראל: מאפיינים, ערכים ועמדות", **מסגרות מדיה**, 4, עמ' 108-134.
- נגבי, מ' (2011). **חופש העיתונאי וחופש העיתונות בישראל**. רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.
- נגבי, מ' (1995). **חופש העיתונות בישראל: ערכים בראי המשפט**. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- נדל, ח' (2006). **בין שתי המלחמות**. תל-אביב: מערכות.
- נוסק, ה' (2003). "חדשות שלנו וחדשות שלהם: על תפקיד הזהות הלאומית של העיתון והעיתונאים בהגדרת אלימות פוליטית וטורר כחדשות חוז", **נקודת מפגש**, א(1), עמ' 75-116.
- נוסק, ה' וי' לימור (2002). "נורמליזציה של אנומליה", בתוך: ה' נוסק (עורך), **ישראל בתחילת המאה ה-21** (עמ' 65-96). תל אביב: צ'ריקובר.
- נייגר, מ', א' זנדברג וא' מאירס (2008). **רטרוריקה של ביקורתיות: ביקורת מאתגרת, ביקורת מאשרת והעיתונות הישראלית במלחמת לבנון השנייה**. בית ספר רוטשילד-קיסריה לתקשורת, אוניברסיטת תל-אביב, חוברת מס' 5.
- נקדימון, ש' (1970). "ספיר: יהודים עושים מעשי בראשית בסואץ - כי מחוגי השעון זזים", **ידיעות אחרונות**, 19.10.1970, עמ' 7.
- סגל, ז' (1996). **חופש העיתונות, בין מיתוס ומציאות**. תל-אביב: פפירוס.
- סופר **הארץ** לענייני ערבים (1970). "מצרים מאשימה את ישראל בהפרת הפסקת האש", **הארץ**, 25.8.1970, עמ' 1.
- סופר **הצבא של הארץ** (1969). "צה"ל יתגבר את השריון בסיני", **הארץ**, 17.3.1969, עמ' 1.
- סופר **הצבא של מעריב** (1969). "אלוף גביש: התקריות הוכיחו שרמת הצבא המצרי ירודה", **מעריב**, 26.3.1969, עמ' 2.

- Kepplinger, H.M. & S.C. Ehmgig (2006). "Predicting News Decisions: An Empirical of the Two-component Theory of News Selection", *Communications*, 31(1), pp. 25-43.
- Kober, A. (2009). *Israel's Wars of Attrition*. London and New York: Routledge.
- Lasswell, H.D. (1927). *Propaganda Technique in the World War I*. New York: Knopf.
- , (1948). "The Structure and Function of Communication in Society", in: L. Byson (ed.), *The Communication of Ideas*. New York: Harper and Row.
- Lazarsfeld, P. & R. Merton (1961). "Mass Communication, Popular Taste and Organized Social Action", in: W. Schramm (ed.), *The Process and Effects of Mass Communication* (pp. 459-480). Urbana, IL: University of Illinois Press.
- Luttwak, E. & D. Horowitz (1975). *The Israeli Army*. New York: Harper & Row.
- Mayer, J.D. (2008). *American Media Politics in Transition*. Boston, MA: McGraw-Hill.
- McChesney, R. (2002). "September 11 and the Structural Limitations of US Journalism", in: S. Allen, & B. Zalizer (eds.), *Journalism after September 11* (pp. 91-100), London and New York: Routledge.
- McQuail, D. (1989). *Mass Communication Theory: An Introduction* (2nd edition). London: Sage.
- , (2010). *McQuail's Mass Communication Theory* (6th Edition). London: Sage.
- Nossek, H. (2010). "News", in: W. Donsbach (ed.), *The International Encyclopedia of Communication*, (Vol. VII, pp. 3219-3226). Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Nossek, H. & Y. Limor (2011). "The Israeli Paradox: Military Censorship as Guardian of Freedom of the Press", in: S. Maret, *Research in Social Problems and Public Policy*, Vol. 19: *Government Secrecy* (pp. 103-130). Bingley, UK: Emerald Group.
- Ostgaard, E. (1965). "Factors Influencing the Flow of News", *Journal of Peace Research*, 2, pp. 39-63.
- Peri, Y. (1981). "Political-Military Partnership in Israel", *International Political Science Review*, 2(3), pp. 303-315
- , (1998). "The Change Security Discourse in the Israeli Media", in: D. Bar-Tal, D. Jacobson & A. Kleiman (eds.), *Security Concerns* (pp. 215-240). London and Stanford, CA: Jai Press Inc.
- Perloff, R.M. (1998). *Political Communication: Politics, Press and Public in America*, Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Shamir, J. (1988). "Israeli Elite Journalist: Views on Freedom and Responsibility", *Journalism Quarterly*, 63(3), pp. 589-594.
- Shoemaker, P.J. (1991). *Gatekeeping*. London: Sage.
- Waisbord, S. (2002). "Journalism, Risk and Patriotism", in: B. Zelizer & S. Allan (eds.), *Journalism after September 11* (pp. 201-219), New York: Routledge.
- Wolfgang, M. (2008). "Democracy and Propaganda: Nato's War in Kosovo", *European Journal of Communication*, 23(2), pp. 153-172.
- Wolfsfeld, G. (1997). *The Media and Political Conflict: News from Middle East*. New York: Cambridge University Press.
- Wright, C.R. (1960). "Functional Analysis and Mass Communication", *Public Opinion Quarterly*, 23, pp. 605-620.
- Berkowitz, D. (2000). "Doing Double Duty: Paradigm Repair and the Princess Diana", *Journalism*, 1, pp. 125-144.
- Carey, J. W. (2002). "American Journalism on, before and after September 11", in: S. Allen & B. Zalizer (eds.). *Journalism after September 11* (pp. 71-90). London and New York: Routledge.
- Carpini, M.X.D & S. Keeter (1996). *What American Know about Politics and Why it Matters*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Castells, M. (2007). "Communication, Power and Counter-power in the Network Society", *International Journal of Communication*, 1, pp. 238-261.
- Christians, C.G, T.L. Glasser, D. McQuail, K. Nordenstreng & R.A. White (2009). *Normative Theories of the Media*. Urbana, IL: University of Illinois Press.
- Cook, T.E. (1998). *Governing with the News: The News Media as a Political Institution*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- Deuse, M. (2005). "What is Journalism? Professional Identity and Ideology of Journalist Reconsidered", *Journalism*, 6(4), pp. 442-464.
- Dor, D. (2004). *Intifada Hits the Headlines: How the Israeli Press Misreported the Outbreak of the Second Palestinian Uprising*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Eilders, C. (2006). "News Factors and News Decisions: Theoretical and Methodological Advances in Germany", *Communications*, 31(1), pp. 5-24.
- Entman, R.M. (2003). "Cascading Activation: Contesting the White House's Frame after 9/11", *Political Communication*, 20, pp. 415-432.
- , (2004). *Projections of Power: Framing News, Public Opinion, and U.S. Foreign Policy*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Galtung, J. & M.H. Ruge (1970). "The Structure of Foreign News", in: J. Tunstall (ed.), *Media Sociology* (pp. 259-298). London: Constable Publishers.
- Gans, H. J. (1998). "What can Journalist actually Do for America Democracy?", *The Harvard International of Press/Politics*, 3(4), pp. 6-12.
- Gilboa, E. (2008). "The Evolution of Israeli Media", *Middle East Review of International Affairs*, 12(3), pp. 88-101.
- Gitlin, T. (1980). *The Whole World is Watching: Mass Media in the Making and Unmaking of the New Left*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Glasgow University Media Group (1985). *War and Peace News*. Milton Keynes, UK: Open University Press.
- Hallin, D. (1986). *The Uncensored War*. Berkeley, CA: University of California Press.
- , (1994). *We Keep America on the Top of the World*. London & N.Y.: Routledge.
- Hallin, D. & P. Mancini (2004). *Comparing media Systems: Three Models of Media and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Habermas, J. (1992). "Further Reflections on the Public Sphere", in: C. Calhoun (ed.), *Habermas and the Public Sphere* (pp. 421-461). London: MIT Press.
- Holbert, L.R. (2005). "Back to Basis: Revisiting, Resolving and Expanding some of the Fundamental Issues of Political Communication Research", *Political Communication*, 22(4), pp. 511-514.
- Katz, E. (1992). "The End of Journalism? Notes on Watching the War", *Journal of Communication*, 42(3), pp. 5-13.